

A SZOVJETUNIÓ KÉT NAGY AKADEMIAI KÖNYVTÁRÁNAK MUNKÁJÁRÓL

Szovjetunióbeli tanulmányutam célja elsősorban a két nagy akadémiai könyvtár - a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Központi Társadalomtudományi Könyvtára (Moszkva) és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára (Leningrád) - szervezetének, egyes funkcióik szervezeti megoldásának, valamint az akadémiai könyvtári feladatok funkcionális összhangjának tanulmányozása volt. Beszámolómban mellőztem a korábbi szovjetunióbeli látogatások alkalmával készített jelentésekben leírt és ma is érvényes tapasztalatok ismertetését.*

Az akadémiai könyvtárak kutatási és könyvtári funkciójának kérdései

A két akadémiai könyvtár szervezeti felépítése nagyjából hasonló. Eltérés a mi akadémiai és más tudományos nagykönyvtárainkétől elsősorban a tudományos kutatási feladatkör, valamint a könyvtári részlegek számára segítségnyújtó, könyvtáron belüli tudományos szervek működése tekintetében van. Magának a szorosán vett könyvtári tevékenységnek az ellátását végző osztályok, részlegek szervezeti tagozódása nagyjában-egészében olyan, mint más országokban.

A két akadémiai könyvtár egész arculatát, tevékenységét tekintve szembevetendő az aktív tudományos kutatási, tájékoztatási-bibliográfiai és kiadványi funkció előtérbe állítása. Az aktív tudományos kutatási és tájékoztatási munkának ez a domináló jellege azonban nem a hagyományos könyvtári funkciók rovására, hanem ezeken felül érvényesül, amit szervezetenként a következő tényezők biztosítanak:

a./ Az akadémiai könyvtárak vezetési munkáját oly módon osztották meg, hogy - az egyszemélyi vezetés megkívánta általános irányítás mellett - a tudományos kutatási és tájékoztatási tevékenységet a könyvtárigazgató irányítja, a

* A beszámolóban szereplő két könyvtárról l. Rózsa György: "A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvtárainról és a tájékoztató intézményekről" c. áttekintését is a Külföldi Tanulmányutak 1960. évi kötetének 211-221. oldalán.

könyvtárigazgatás egyéb teendőit viszont az igazgatóhelyettes, illetőleg a gazdasági igazgató látja el.

b./ A könyvtári apparátusban tudományágakra tagolt tudományos részlegek (szekciók) működnek, s az e részlegekben működő munkatársaknak csaknem fele tudományos fokozattal rendelkező szakember. A Központi Társadalomtudományi Könyvtárban (Fundamental'naja Biblioteka Obscsesztvennüh' Nauk Akademii Nauk SZSZSZR Moszkva) 3 "a tudományok doktora" és 30 kandidátusi fokozattal rendelkező, a Tudományos Akadémia leningrádi könyvtárában (Biblioteka Akademii Nauk SZSZSZR) pedig 5 "tudományok doktora" illetve 52 kandidátusi fokozattal rendelkező szakember van. A tudományos részlegek tevékenyen részt vesznek az egyes könyvtári szervezeti egységek (állománygyarapítás, csere, feldolgozás, tájékoztatás, szoigáltatások) munkájában épp úgy, mint a kiadványi bizottság ülésein, amelyeket a készitendő elméleti munkák és publikációk jóváhagyása előtt tartanak.

c./ Az akadémiai Tudományos Tanács két csoportja - a bibliográfiai és a könyvtárügyi - a könyvtár munkatársaiból áll. E csoportok mind szaktudományi, mind pedig bibliográfiai és könyvtárügyi szempontból megfelelő súlylyal képviselik a könyvtár törekvéseit a Tudományos Tanácsban.

d./ A könyvtárak igazgatási apparátusában tudományos titkár működik, akinek működési köre mind a tudományos kutató munkára, mind pedig a szorosan vett tudományos könyvtári tevékenységre kiterjed.

e./ A könyvtári munka tudományos-szakmai jellegének kidomborítását szolgálják a munkaidőben tartott különböző szakmai szemináriumok, amelyeket a tudományos munka módszereivel összefüggő témákról (például az anyaggyűjtésről és rendezésről) a tudományos részlegek munkatársai tartanak a könyvtár dolgozóinak. Ugyanez a céljuk a dolgozók felkészültségét fokozó nyelv tanulási szakköröknek is.

Az akadémiai könyvtárak kettős funkciójával függ össze a könyvtárakban végzett tudományos munkák publikálásának kérdése is. A könyvtári publikációk kétfélek: 1./ a könyvtár munkatervébe foglalt tudományos tevékenység eredményeként készült publikációk; ilyenek a tudományos fokozattal rendelkező munkatársak és az osztályvezetők munkái, amelyek elvégzésére a szerző-kutatók részére kutatónapot engedélyeznek; 2./ a munkaidőn kívül, nem munkatervi feladatként végzett, de könyvtári jellegű kutató munkák publikálása. Ez utóbbit terjedelmük szerint - a szokásos módon - honorálják, a munkatervbe illesz-

tett kutatónap felhasználásával készült publikációkat viszont az igazgatói alap e célra biztosított keretéből jutalmazták.

Végül megjegyzem, hogy bár az akadémiai könyvtárakban az aktív tudományos kutató munka uralkodó volta elvben nem jelenti a hagyományos könyvtári funkciók háttérbe szorulását, ez utóbbiak egyik-másikának (címleírás, osztályozás, a katalógushálózat egységesítése, a kiadványfajták állománybeli elkülönítése stb.) mégis kisebb jelentőséget tulajdonítanak. Ezt a jelenséget más nagy tudományos könyvtárakban (Állami Lenin Könyvtár, a Lomonoszov Egyetem Könyvtára, Szaltükov-Scsedrin Könyvtár) nem tapasztaltam.

Munkaszervezet, feladatok, létszám, tervezés, módszerek

A két akadémiai könyvtár szervezete nagyjából hasonló, néhány eltérő vonásuk azonban van. Például a Központi Társadalomtudományi Könyvtárban a feldolgozási osztály két részlegre (osztályozás és katalogizálás) tagozódik, Leningrádban a két részleg közül az egyik a feldolgozást, másik a katalogizálást végzi, a szakozást pedig külön osztály látja el. Külön tájékoztató-bibliográfiai osztály nincs, a tájékoztatást egyrészt a szolgáltató osztályok - például az olvasószolgálati -, másrészt a már említett, tudományágak szerint tagolt tudományos részlegek (szekciók) látják el. Leningrádban a tudományos bibliográfiai osztály munkáját igen élénk bibliográfiai kiadványozó tevékenység alkotja (irodalom-összeállítás, bulletinek készítése, szerkesztés, korrigálás, koordináló munkák). A csere-csoport mindkét könyvtárban az állománygyarapítási osztály szervezetén belül működik. Módszertani osztály csak Leningrádban van, és feladatköre a következő:

- a./ a könyvtárügyi szakirodalom figyelése;
- b./ könyvtári szakismeretek nyújtása nem könyvtárosi képzettségű szakembereknek (2 éves tanfolyamon);
- c./ az akadémiai intézeti és más tudományos szakkönyvtárakkal való kapcsolatok ápolása.

Általában nagy súlyt helyeznek az egyes osztályok szoros együttműködésére, ez a munkaszervezet felépítéséből és az egyes osztályok részfeladatainak megosztásából is látható. Ez a törekvés a könyvtári szervezet egyes részeiben a feladat-kapcsolódásoknak bizonyos bonyolultságát is eredményezi, már amennyire ezt a rövid tanulmányozás alapján megállapíthattam. Az egyes osztályokon belül a munkaköri tagoiódás szempontjai - gyakorlati okokból - eltérőek. Így a

Központi Társadalomtudományi Könyvtárban az állománygyarapításban a kiadványok jellege (például a régi irodalom), a kiadványfajták (például a folyóiratok), a kiadványok nyelve (orosz nyelvű és külföldi könyvek, az utóbbiak ismét tovább tagolva), a gyarapítás módja (csere, vétel stb.) szerint tagolódnak a munkakörök. Ugyancsak vegyes szempontu a csere-csoportok munkaköri tagolódása is, mégpedig egyrészt nyelvek, országok, másrészt kiadványfajták szerint.

A munkaszervezet hatékonyságát mindkét akadémiai könyvtárban, különösen a moszkvaiban korlátozzák a rendkívül mostoha helyiségviszonyok. Az emiatt támadt nehézségeket a könyvtárak elsősorban az olvasók által közvetlenül igénybe vett részlegekben igyekeznek csökkenteni, aminek következtében a munkahelyek még szűkebbé, zsufoltabbá válnak. A létszám (a Központi Társadalomtudományi Könyvtárban 420, a leningrádiban 630 fő) a kapott tájékoztatás szerint megfelelő volna, azonban igen nagy gondot okoz a dolgozók munkahelyi elhelyezése és a raktári férőhelyek hiánya. Éppen ezért szembetűnő és példamutató az, ahogyan a könyvtári dolgozók – tekintet nélkül beosztásukra – e nehézségeket elviselik. A dolgozók tudatában vannak annak, hogy a problémát csak a tervezett új könyvtáráépületekkel lehet megoldani, de addig is alárendelik a kényelmi szempontokat a könyvtári illetőleg olvasói érdekeknek.

A tervezés általában az ismert módszerekkel, a feladatok és a körülmények alapos mérlegelése után történik. Könyvtári normákat a tervezéshez mindkét akadémiai könyvtárban figyelembe vesznek, mégpedig a Központi Társadalomtudományi Könyvtárban csak bizonyos munkafázisok tekintetében, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának leningrádi könyvtárában viszont ennél szélesebb körben is. A teljesítményeket azonban nem normák szerint mérik, az osztályokon végzett munka menetének ellenőrzése a negyedévenkénti tervjelentések alapján történik.

Azt is tapasztaltam, hogy más tudományos nagykönyvtárak példájára tudatosan törekednek a szolgáltatások szakosítására (olvasótermek, kutatószobák, kézikönyvtárak, kölcsönzés stb.), ennek megvalósítása azonban a jelenlegi helyiségviszonyaik mellett csak korlátozottan lehetséges.

Az olvasók szemléltető módszerű tájékoztatására mindenütt nagy súlyt helyeznek. A különböző, időszerű eseményekhez fűződő tárgyköri kiállításokat tartalmasan, körültekintően rendezik, a tetszetős külsőségekről (helyiség, dekoratív jelleg) a rossz helyiségviszonyok következtében lemondanak, de a propagandának ezt a módját mégsem mellőzik.

Mindkét akadémiai könyvtárban nagyszerűen bevált az újonnan beszer-

zett külföldi könyvek rendszeres bemutatása. A rendelkezésre álló kevés helyiség egyik szobájában még állománybavétel és feldolgozás előtt egy héten át szabadpolcon kiállításra kerülnek azok a külföldi könyvek, amelyek előzetes bemutatását a szakemberek részére indokoltnak tartják. A bemutató szobát rendszeresen látogató kutatók ezáltal megtekinthetik, átlapozhatják a kiállított könyveket, s a rendelkezésükre bocsátott lapon kérhetik azok előjegyzését. Az állománybavétel és feldolgozás után az igénylő telefonon vagy írásban értesítést kap arról, hogy az előjegyzett könyv melyik olvasóteremben áll rendelkezésére. E rendszert az olvasók nagyon kedvelik, otlétemkor is nagyon sokan voltak a bemutatószobában, a polcoknál nézegették, vagy a helyiségben lévő kis asztalok mellett ülve olvasgatták a könyveket, és sűrűn töltöttek ki előjegyző lapokat. A könyvtárosok szerint az az idővesztés, amelyet a könyveknek a futószalagról való egy hetes kivonása okoz, az olvasók szempontjából feltétlenül megtérül a következő okokból: 1./ a késedelem gyakorlatilag nem jelent egy hetet, mert az előjegyzett könyveket a feldolgozásnál előnyben részesítik; 2./ sok esetben - különösen a természettudományos könyvek-nél - célszerűbb a kutató számára, ha néhány héttel később ugyan, de a téma legfrissebb feldolgozását tanulmányozhatja, mint hogyha a várakozási idő alatt valamilyen régebbi kiadványt használ, aminek elolvasása után tudja meg, hogy azonos vagy hasonló jellegű, de újabb külföldi mű is rendelkezésre áll; 3./ sok kutató - különösen a tudományos folyóiratok cikkírói, bibliográfusok, dokumentálók, recenzorok - már a bemutatáskor, a helyszínen történő átlapozáskor kiirhatja és munkájában idézetként vagy hivatkozásként felhasználhatja, megemlítheti az új könyvek egyes adatait vagy részleteit.

Tanulmányutamon a könyvpropagandának ezt a módszerét találtam a nálunk megvalósítandó eljárások közül a legfigyelemreméltóbbnak.

Feldolgozási munka, futószalag, állományfeltárás

A beszámolóban már érintettem a futószalag és a feldolgozási igényesség kérdését. Az átfutási idő átlagát a szovjet akadémiai könyvtárakban a kiadványok tömege, sokrétűsége, az azonos gyarapítási módokon belül is tapasztalható eltérések és más tényezők miatt nagyon nehéz volna valamennyire is pontos átlag időtartamban megjelölni. A kapott értesülések és az ezek alapján végzett számítások szerint a kiadványoknak a könyvtárakba történő beérkezésétől számított átfutási ideje a nálunk átlagosnak mondható 3 hetinek legalább három, három és félszerese, sok esetben pedig ennél is több; attól

számítva pedig, hogy a kiadványok feldolgozásra kerülnek, két- két és félszer nagyobb az átfutási idő, mint nálunk. Leglassabb a használatba vétel a csere, leggyorsabb a vétel útján beszerzett könyvek esetében. Az átfutási idő csökkentésének kérdése foglalkoztatja a könyvtárakat, esetenként alkalmaznak is kiemelési módszereket - például az új külföldi könyvek előjegyeztetésénél -, s ezáltal gyorsítják meg a könyvek kézbeadását.

A feldolgozó munkával szemben támasztott viszonylag kisebb igényekkel függ össze az, hogy az állományfeltárási törekvésekben is tapasztalható bizonyos ellentmondásosság - különösen a Központi Társadalomtudományi Könyvtárban. Ugyanis egyrészt komoly törekvések és igényes módszerek (bemutatók, jegyzékek, témakatalógusok stb.) szolgálják a feltárási nagyobb mélységét, másrészt viszont kissé háttérbe szorulnak az állomány feltárási hagyományos alapeszközei, a könyvtárak alapkatalógusai. Ez a megállapítás elsősorban a szakkatalógusokra vonatkozik, amelyek alapján az egyes állományrészeket nehezen lehet áttekinteni az erősen helyi jellegű és eléggé bonyolult osztályozási rendszerek, valamint az e rendszerek alkalmazásán belüli következetlenségek miatt. Így a szakkatalógusok tulajdonképpen csak szolgálati katalógusként használhatók, s mint ilyenek is inkább csak a könyvtár régebbi, tapasztaltabb dolgozói számára.

A címleírás ugyancsak említett csekélyebb igényessége - ez valamennyi katalógusfajtánál tapasztalható - a módszerek egyöntetűségének hiányában, a címleírási adatok bizonyos pontatlanságában, a teljes, valamint a rövidített címleírások sokszor ellentmondó alkalmazásában mutatkozik, természetesen főleg a külföldi könyvek katalóguscéduláin. Nemcsak a magyar, hanem a világnyelveken megjelent könyvek céduláin is gyakori a személynevek feloldatlansága, a vezeték- és helységnevek téves írása, eltérő vagy hiányzik a terjedelem, méret megjelölése, különböző az impresszum adatok sorrendje.

Szembetűnő, hogy ugyanakkor a bibliográfiai jellegű kiadványokban és összeállításokban a szovjet kiadványokból jól ismert pontossággal és következetességgel alkalmazzák a címleírási előírásokat - természetesen nem a katalógizálási, hanem a bibliográfiai címleírási előírásokat. Ebben bizonyára szerepe van annak is, hogy az idegen nyelvet tudó munkatársak főként a tájékoztatói, bibliográfiai, kiadványi, valamint a gyarapítási (csere) részlegekbe vannak beosztva.

Hálózati központi funkciók

Az akadémiai könyvtári hálózatok arculata több tekintetben lényegesen

eltér a mienktől. Az akadémiai intézeti könyvtárak egy része - természetesen nem a moszkvai vagy a leningrádi székhelytől, hanem az intézet profiljától függően - a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtárához, másik része a Központi Társadalomtudományi Könyvtárhoz tartozik, ez a hálózati hovatartozás azonban tartalmilag eléggé különböző. (Van akadémiai intézet, például a Szerves Kémiai, amelynek könyvtára nem tartozik hálózatba.) A hálózati központi funkciók között általában a központi szolgáltatások (a kiadványok szétosztása, feldolgozás) dominálnak, a hálózati központok szervezési és módszertani tevékenysége kisebb mértékű és nem egyöntetű. Sajátosan vegyes képet nyújtanak az akadémiai könyvtári hálózatok abból a szempontból is, hogy az intézeti könyvtárosok egy része - ez az általános - a könyvtár státusában van, néhány intézeti könyvtári munkatárs viszont az illető kutatóintézet létszámába tartozik. Ugyanez a kettősség tapasztalható az állomány tekintetében is. Számomra bonyolultnak tűnt az intézeti könyvtárak hovatartozásának szempontja is: az intézeti könyvtárak egy része - a Központi Társadalomtudományi Könyvtár hálózatának fele - a központi könyvtár fiókjaként, másik része az intézetek szerveként működnek.

Nem hálózati jellegű, de az akadémiai könyvtárak funkciójához tartozó szerep az, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára és a Központi Társadalomtudományi Könyvtár a más tudományos nagykönyvtárakkal és a nem akadémiai tudományos kutatóintézeti könyvtárakkal fennálló kapcsolatokban vállalt. Ez a kapcsolat a tudományos nagykönyvtárakkal (Központi Történeti Könyvtár, az Ázsiai Intézet Könyvtára, Idegennyelvű Könyvtár, stb. - Moszkva -, a Szerves Kémiai Intézet Könyvtára, Egyetemi Könyvtár stb. - Leningrád -) rendszeres és a kölcsönösségen alapul. Az állami könyvtárügyi funkciók tekintetében (a bibliográfiai tevékenység egybehangolása, a kiadvány-tervek, duplum-anyag felhasználása, szakképzés, a szakrendszer kidolgozása stb.) a két akadémiai könyvtár elsősorban az Állami Lenin Könyvtárban és a Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban működő központi szervek munkájába kapcsolódva vesz részt, a tudományos szolgáltatások tekintetében pedig - a fentiekén kívül - főleg az egyetemi könyvtárakkal működik együtt.

